

Euroopan unionin
osarahoittama

POHJOIS-KARJALA
Maakuntaliitto

Suo 2.0 – Kokonaiskestävyydestä elinvoimaa Ilomantsiin

Turpeen energiakäyttöön liittyvien elinkeinojen ja yhteisöllisten ajattelutapojen uudistaminen Ilomantsissa

*Tutki tuota mantsinpuolta
Suota suurta silmittele
Karhun kanssa katsastele
Kestävät siirtymät sanele*

**Suon ja karhun kulttuurihistorian ja
matkailumahdollisuuksien tietokortit**

Suomen ympäristökeskus
Finlands miljöcentral
Finnish Environment Institute

Suon ja karhun kulttuurihistorian ja matkailumahdollisuuksien tietokortit on tarkoitettu kaikille suon, karhun ja Ilomantsin kulttuurihistoriasta kiinnostuneille. Kortit kokoavat ja esittelevät kuinka suot ja karhu ovat olleet osa ihmisen ja ympäristön välistä suhdetta eri tavoin jo satoja vuosia.

Kortteja voi hyödyntää esimerkiksi palvelumuotoilussa, eri alojen tuotekehittelyssä, opetuksessa ja koulutuksessa tai vaikkapa keskustelun virikkeenä. Erityisen huomion saa suon ja karhun kulttuurihistorian hyödyntäminen matkailussa. Korttien laadinnassa on käytetty monipuolista ja laaja-alaista aineistoa. Lähdeluettelo on omassa kortissaan.

Kortit on laadittu osana Suo 2.0 hanketta, jonka tavoitteena on uudistaa turpeen energiakäyttöön liittyvien elinkeinoja ja yhteisöllisiä ajattelutapoja.

Lisätiedot

Tietokortit	jani.karhu@uef.fi
Suo 2.0 hanke	simo.hayrynen@uef.fi

Oli ennen 4 neittä,
Koko 3 morsianta.
Kuka lypsi mustan maion?
Vanhin lypsi mustan maion,
Lypsi suolle, lypsi maalle,
Lypsi nurmelle hyvälle,
Vihannalle mättähälle;
Siitä synty meltorauta,
Lypsi keskikertahinen,
Lypsi suolle, lypsi maalle,
Lypsi nurmelle hyvälle,
Vihannalle mättähälle;
Siitä synty rääkyrauta.
Lypsi sitte nuorin neito
Västäräkin väärät sääret,
Pillexet pirun lujemmat.

Ilomantsista kerättyjen loitsurunojen perusteella suo on vahvasti syntymisen/luomisen paikka. Järvimalmi oli tärkein rautamalmin muoto esim. Möhkön ruukissa, mutta 1800-luvulla kerätyssä runoudessa suo esiintyy moneen kertaan raudan syntyyn liittyvissä runoissa. Oheinen raudan syntyä kuvaava runo on kerätty Ilomantsista 1846. Rauta oli suon mustaa maitoa.

Suo tulee esille myös tulen synnyssä sekä karhun synnyssä sekä tietäjäksi tulemisessa, mutta raudan synty on loitsuissa suon tärkein myyttinen ”tuottava” tekijä. Raudan synty (suo) mahdollistaa miekan taonnan sekä sotaan lähdön.

**Tuonetar, paha emäntä,
Mätti kuontalot veteen;
Mitä tuosta tehtäsiin?
Ohtoseni, lintuseni,
Mesikämmen, kaunoseni,
Kun mä ohtona olisin,
Mesikämmennä kävisin!
Kumpu kuulet karjan kellon,
Kilkkavan hevosten kellon,
Lyöte maate mättäälle,
Kynnet kytke karvoisi,
Hampaasi ikeneis!
Jos mieles lihoo teköö,
Niin haukkoa hakopalasta,
Mätsee muta mätästä,
Anna rauha raavahille,
Sonta reisille sovinto!**

Syntysijan ohella suo on metsästysympäristö sekä yksi karhun kodeista, jonne kontio toivotetaan pois karjaa hätyyttelemästä. Oheiset runot on kerätty Ilomantsista vuonna 1846.

Myös Ilomantsissa karhu oli tärkeä ja kunnioitettu saaliseläin. Vaarallinen metsästys vaati omat loitsunsa ja runonsa joilla toisaalta pyrittiin takaamaan saalisonnea ja toisaalta metsästäjien omaa turvallisuutta. Lisäksi oli tärkeää hyvittää otsoa saaliiksi joutumisesta. Paikalliset runot kertovat myös tärkeästä kallopuu-perinteestä, jossa karhu palautettiin taivaalliseen alkukotiinsa.

**Pää kun pannaan honkaan.
Minne saatit saalihisi,
ennätit hyvän eräsi,
ootko jäälle jättänynnä,
vaanko tiehen tellännynnä,
uhkuhun upottanunna?
En oo jäälle jättänynnä,
uhkuhun upottanunna,
enk' oo tiehen tellännynnä;
panin puuhun puhtahasen,
petäjähän pienimmähän[!],
honkahan havusatahan,
panin kuuta kahtomahan,
otavia oppimahan,
päiveä tähystämähän.**

Suon ja karhun mytologiaa Ilomantsissa

3

Susi juoksi suota myöten,
Karhu kangasta samosi,
Suo nousi su'en jaloissa,
Kangas karhun kämmenissä;
Kasvo rautaset orahat
Suen suurille jäl'ille,
Karhun kämmenen tiloille.
Tuop oli seppollmarinen
Otti rautaset orahat,
Tempasi teräsekaset
Suen suurilta jäl'iltä,
Karhun kämmenen tiloilta.

Kertovassa (eepisessä) runoudessa suo ja karhu ovat suhteessa vähemmän esillä kuin loitsuissa. Eepinen runous sisältää Kalevalan tärkeimmät aihiot.

Oheinen Kullervon sotaan lähtöä ja Ilmarisen miekantaontaa kuvaava runo on kerätty Ilomantsista vuonna 1845. Suosta nostettu rauta antaa aihion Kalevan pojan, sankarin miekalle. Susi ja karhu näyttäytyvät suon ja raudan myyttisinä alkulähteinä. Kalevalassa tulee esille myös suon tunnetuin piirre, se on katala paikka/ahdinko jonne Joukahainen lauletaan, ja joka on koitua nuorukaisen kohtaloksi. Suon silmäkkeiden vaaroihin monet suohon liittyvät pelot tiivistyvät.

Jopa seppo Ilmarinen,
Takoja iänikuinen
Takoa taputtelevi,
Lyöä helkähyttelevi
Pajassa ovettomassa,
Ilman ikkunattomassa.
Tako miekan mielehisen
Kilven kaikkien parahan
Kätehen Kalevan poj'an;
Tuonpa kuu kärestä paisto,
Päivä västistä välötti.
Tuo kaunis Kalevan poika
Läksi taitellen sotahan,
Ilotellen ihmisiin,
Ilon taiten tappeluhan.
Sano kohta mentyähän
Suurelle sotake'olle,
Miesten tapputanterille:...

Suo tarinoissa ja uskomuksissa

4

Kansanperinteessä suo on läsnä jo maailmansyntyrunossa, jossa sotka löytää pesänsä ”heinämättähältä, tuorehelta turvehelta”. Kansanrunoudessa suot ovat myyttinen elämän ja kuoleman välitila. Suokaasujen, kuten metaanin ja fosforipitoisen lahoppuun aiheuttamat öiset valoilmiöt, ovat ruokkineet ihmisten mielikuvitusta. Virvatulet tai aarnivalkeat ajateltiin usein kätketyn aarteen tai sitä vartioivan haltijan merkiksi. Suon tuntumassa elivät lähteiden haltijat ”sinisukat suon nenästä” tai ”sinipiiat” metsänneidot. Lähteenhaltija saattoi olla myös vainajahenki.

Suomalaisessa perinteessä suo on mystinen, jopa paha paikka. Taudit manattiin suolle. Karjaa hätyyttelevä karhu manattiin suolle. Joukahainen laulettiin suohon. Sadon vievä katala halla nousee suolta. Suo on ollut uhripaikka, ja suoruumislöydöt ovat ruokkineet mielikuvitusta. Suon silmäkkeen hapeton syvyys on ollut tehokas peloke, ja erilaisista antimistaan huolimatta vaikeakulkuista suota on myös vältelty. Kumpuilevat vaarat, vihreät metsät ja siniset järvet ovat ihailtavaa kansallista maisemaa, suo näyttäytyy useammin vieraana, välteltävänä paikkana.

Nykykulttuurissa suo on kirjallisuudessa ja viihteessä usein käytetty tehokeino yhtäältä pelottavalle ja mystiselle paikalle, toisaalta kiehtovan villille ympäristölle. Nykyiset arjen suotarinat liittyvät usein unohtumattomiin luontokokemuksiin.

Vanhassa perinteessä kostealla ja hedelmällisellä suolla on yhtymäkohtansa myös seksuaalisuuteen. Lemmennostatusrunoissa ollaan myös suoympäristössä: ”Nouse nyt kiihko kiima suosta, Häkärä häijyn nenästä! Lepikosta lehmän kiihko, Tallista orihin kiihko, Kiihko kissan kiukualta Koiran kiihko koppelista, Lapsen pienen lattialta Penikaisens penkin alta”.

Suon kulttuuri- ja elinkeinohistoriaa ennen ja nyt

Suo- ja järvimalmi

Suo oli yksi rautamalmin lähteistä vuosisatojen ajan, tämä heijastuu myös kansanrunouteen.

Suo- ja järvimalmi olivat raudanvalmistuksen pääraaka-aineet 1500-luvulle saakka.

Valmistus oli talonpoikasta ja se tapahtui yksinkertaisissa rautahyteiksi kutsutuissa sulatusuuneissa.

Limoniitti: eli järvi-, suo-, tai lähdemalmi on rautaoksidisaostuma järven tai suon pohjalla, myös jokien ja lähteiden reunoilla Suomalmi kerrostuu soihin pintaturpeen alle.

Limoniittia esiintyy multamaisena, kokkareisena, haulimaisena tai lanttimaisena.

Suomalmia kutsutiin ”hölmäksi”. Hölmää saatiin esiin kuorimalla turvekerros, jonka jälkeen malmikokkareet kerättiin talteen.

Talonpoikainen raudanvalmistus oli Pohjois-Karjalan alueella 1600-luvulla yleistä. Ilomantsissa tunnettu paikka on esim. Kuuksenvaara. Talonpoikainen raudanvalmistus loppui Pohjois-Karjalassa 1800-luvun alkuun mennessä.

Järvimalmiruukeille myönnettiin 1835 lähes täysi verovapaus, päätöksen edesauttamana Ilomantsiinkin perustettiin kaksi harkkohyttiä (Iljankoski & Käenkoski). Möhkön ruukki aloitti toimintansa 1849.

Ulkomailta tuotu vuorimalmi alkoi syrjäyttää järvimalmia. Järvi- ja suomalmin etu verrattuna vuorimalmiin, oli malmin nostamisen helppous. Toisaalta järvi- ja suomalmin jalostus oli työläämpää.

Järvimalmin käyttö kaikesta Suomessa käytetystä malmista vaihteli 1850-luvulta 1900-luvun alkuun 54 prosentista 76 prosenttiin.

Venäjän tullipolitiikan muututtua itäsuomalaiselle järvi- ja suomalmille epäedulliseksi 1880-luvulla, ei paikallinen raudanjalostus ollut enää kannattavaa. Viimeiset ruukit lopettivat toimintansa 1900-luvun alkuvuosiin mennessä.

Suon kulttuuri- ja elinkeinohistoriaa ennen ja nyt

Suopellot ja turpeen hyödyntäminen

Varhainen suoviljely Ilomantsissa oli lähes yksinomaan polttoviljelyä. Suosta otettiin satoa ehkä yksi tai kaksi kertaa, jonka jälkeen alue jätettiin luonnonniityksi. Oheinen 1846 Ilomantsista kerätty runo kertoo peuranmetsästyksestä.

Kruunun virkamiehet velvoitettiin edistämään soiden ojitusta 1700-luvun lopulla. Ilomantsissa yksi tällainen oli kirkonkylällä sijainnut Alussuo, jonne kaivettiin erilaisia ojia yli 6 kilometriä.

Vuoden 1740 Suoasetus, innoitti talonpoikia järvenlaskuihin parempien heinämaiden toivossa. Asetus vakuutti soille ja muille hyödyttömille maille raivatuille tiloille verovapauden. Ilomantsissa toteutettiin useita järvenlaskuja.

Modernin ajan käännekohta suopeltojen raivauksessa oli sodanjälkeinen peltomaan tarve. Vuoteen 1952 mennessä Ilomantsissa raivattiin uutta suopeltoa noin 620 hehtaaria. Suurin yksittäinen kohde oli Ilajansuo.

Suopellot soveltuivat ennen kaikkea rehun kasvattamiseen.

Turpeennosto nousi 1900-luvulla merkittäviksi soiden käyttömuodoksi. Aluksi turvetta käytettiin höyryvetureiden polttoaineena, energiaturpeen nosto lisääntyi etenkin 1960-luvulta alkaen.

Päätös turvetuotantolaitoksen perustamisesta Ilomantsiin tehtiin 1971 ja turvetuotanto alkoi 1974. 1970-luvun puolivälissä Vapon tavoitteena oli saada soita turvetuotantoalueiksi kaikkiaan 4900 hehtaaria.

Ilomantsissa energiaturpeen nostoa ryhdyttiin edistämään 1960-luvulla. Ilomantsissa oli Pohjois-Karjalan mittavimmat turvevarat, noin 700 miljoonaa kuutiota.

Turveprikettitehdas avattiin suurin odotuksin 1980, mutta tehdas oli toiminnassa vain vuoteen 1982. Turvetta hyödyntävä lämpövoimala valmistui Ilomantsiin vuonna 1983.

Tämän jälkeen turvetuotanto on jatkunut Ilomantsissa. Tuotantoalueina ovat olleet muun muassa Koivusuo, Mekrijärvensuo, Puohtiinsuo ja Iljansuo. Turpeesta kaavailtiin suurta työllistäjää kuntaan, mutta ympäristövaikutusten vuoksi ala jäi suunniteltua pienemmäksi.

Suon kulttuuri- ja elinkeinohistoriaa ennen ja nyt

Luonnonantimet ja suo

Suot ovat olleet tärkeä ympäristö myös riistan hankinnalle, sillä talviaikaan vaikeakulkuinen suo muuttui sopivaksi ympäristöksi hiihtäen tapahtuneelle metsästykselle. Oheinen 1846 Ilomantsista kerätty runo kertoo peuranmetsästyksestä hiihtäen.

”Läxin hirven hiihantah,

Jalopeuran jaxantah;

Kulu kenkäni hyvänä

Näitä teitä käyessäni.

Liuvuttele Liuvussoita,

Liuvussoita, Liuvusmaita,

Vastavaaran rintasia

Kesäkuussa sirkkusena,

Varpakuussa varpusena”

Suolla metsästettiin myös sulan maan aikaan, usein koiria hyödyntäen. Vuodelta 1845 oleva runon alku kertoo tästä.

”Läksin mielestä metsälle, Arvelosta ampumahan, Otin kolme koiroani, Viisi villohänteäni; Koira juoksi korven rannan, Itse astuin mäkiä myöten, Astuin soita, astuin maita, Astuin korpia kovia, Hien hiilikankahia, Jumalan sysimäkiä...”

Suolta metsästettiin esimerkiksi teeriä, jotka kevätsoitimelleen kokoontuessaan olivat helppo saalis taitavalle metsämiehelle. Suolla pesivien lintujen munat olivat usein helpommin löydettävissä kuin metsien puista.

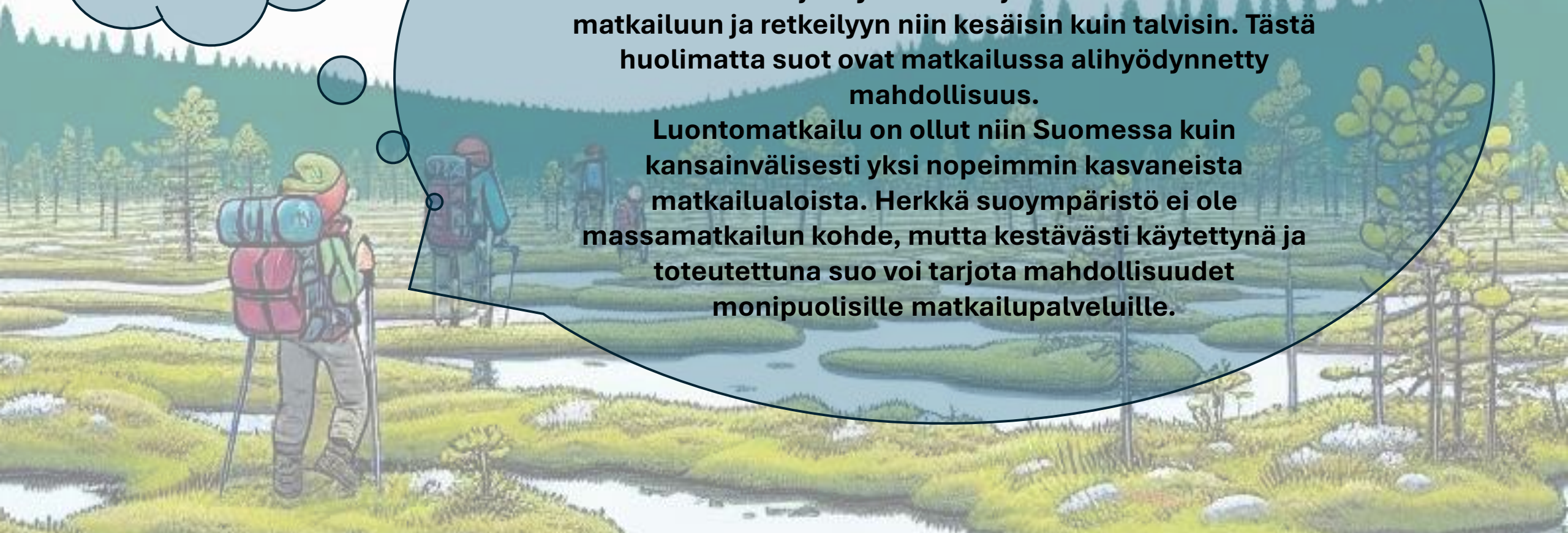
Marjastus ja yrttien keruu on ollut vanhastaan yksi suon käyttötapa. Marjoista hilla ja karpalo ovat tunnetuimmat ja käytetyimmät. Myös vähemmän tunnettua juolukkaa on käytetty ruokamarjana.

Soilla kasvaa useita hyödynnettäväksi sopivia kasveja. Suopursua on lievästä myrkyllisyydestään huolimatta käytetty rohtona ja mausteena. Raatetta on käytetty monipuolisena rohtona. Kihokki sopii esimerkiksi tinktuuraan.

**Tiesitkö: Globaalit
kestävän matkailun
markkinat nousivat
vuonna 2024 noin 3,7
biljoonaan dollariin
ja markkinat
kasvavat edelleen**

Suo on elämys. Toisin kuin talousmetsä, luonnontilainen suo on villi erämaa, joka on pysynyt sellaisenaan satoja, jopa tuhansia vuosia. Erilaiset suot, niiden monimuotoiset maisemat, luonnonympäristöt, kulttuurihistoria ja mystiikka tarjoavat mahdollisuuksia matkailuun ja retkeilyyn niin kesäisin kuin talvisin. Tästä huolimatta suot ovat matkailussa alihyödynnetty mahdollisuus.

Luontomatkailu on ollut niin Suomessa kuin kansainvälisesti yksi nopeimmin kasvaneista matkailualoista. Herkkä suoympäristö ei ole massamatkailun kohde, mutta kestävästi käytettynä ja toteutettuna suo voi tarjota mahdollisuudet monipuolisille matkailupalveluille.

Ekosysteemipalvelut:

- Satunnainen ja säännöllinen virkistyskäyttö
- Kansanperinteen uudet ja vanhat uskomukset ja tarinat
- Henkinen ja fyysinen terveys
- Tieteellinen tieto
- Ravinto ja muut materiaalit
- Kulttuurialusta taiteelle
- Paikan ominaisuudet, äänet ja äänettömyys, maisemat
- Eläimet ja kasvillisuus muutoin kuin ravintona tai materiaalilähteinä
- Suoympäristön vaaliminen
- Matkailun eritasoiset mahdollisuudet

Matkailun tuotemahdollisuuksia:

- Suoluonnon teemalliset retket (kasvit, eläimet, kulttuurihistoria, elinkeinohistoria, maisemat/äänimaisema jne.)
- Kulttuurin ja taiteen tapahtumat, näyttelyt ja esitykset
- Suoympäristön ylläpitoon ja hoitoon liittyvät tuotteet ja toiminta
- Paikallishistorian erilaisiin teemoihin liittyvät tuotteet: Ilomantsissa suo- ja kalevalainen runous, karhun- ja suon tuotekokonaisuus
- Mustan matkailun mahdollisuudet: kauhuun, mystiikkaan, kansanperinteeseen sekä rikoshistoriaan liittyvät aiheet

Suon ja ihmisten välinen suhde on ollut monitasoinen ja myös jännitteinen läpi historian:

- Pelätty ja myyttinen ympäristö
 - Luoksepääsemätön, tuttu mutta vieras ympäristö
 - Raudan, riistan ja muiden hyödykkeiden ympäristö
 - Turpeen, pellonraivauksen sekä metsänkasvatuksen ympäristö
 - Matkailun ja virkistystyksen ympäristö
 - Arvokas luonnonympäristö
 - Lukuisia erilaisia soita, soihin liittyviä merkityksiä, käyttömuotoja ja historioita
- Millainen ja kenen käsitys suosta ja sen merkityksistä pääsee esille?

Soihin liittyen erilaisia kulttuurisia jännitteitä on kehittynyt myös Ilomantsissa:

- Paikallisella tasolla on lukuisia näkemyksiä soista: paikallishegemonia määrittää sen millaiset näkemykset huomioidaan ja millaiset jäävät marginaaliin.
- Ilomantsissa Koivusuon-Rosmesuon turpeenkäyttöä ja suojelua koskenut kiista alkoi 1970-luvulla ja päättyi vasta vuonna 2015. Tämän jälkeen on käyty kiivasta keskustelua muun muassa Patrikkasuolle kohdistetuista turvetuotantosuunnitelmista.
- Suon kulttuurissa merkityksissä on siirrytty historian aikana näkemyksestä toiseen.
- Soihin liittyvissä merkityksissä ja käyttömuodoissa paikallinen ja ylipaikallinen sekä yksityinen ja yleinen kohtaavat.
- Soiden turvekäyttöön, ennallistamiseen ja suojeluun liittyvät pitkäaikaiset kiistat ovat hyvä esimerkki suon kulttuuristen jännitteiden monimutkaisesta kokonaisuudesta ja siitä millaisesta kulttuurisesta lähtökohdasta suota tarkastellaan. Voiko suo olla kaikille yhteinen?

Ilomantsissa on hyödynnetty karhua ja sen erilaisia piirteitä monipuolisesti. Karhu on nostettu näkyväksi osaksi ilomantsilaisuutta ja sitä on tuotettu kekseliäästi. Suon kulttuurihistorian hyödyntäminen on jäänyt vähemmälle.

Paikallisessa kulttuurihistorian hegemoniassa ja keskustelukulttuurissa korostuu tällä hetkellä suo turpeen lähteenä tai vastavuoroisesti luonnonympäristönä.

Paikallisten museoiden näyttelyissä, Karhu- ja Villiruokafestivaaleilla suo on selvästi vähemmän esillä kuin karhu.

Suo tai sen kulttuurihistoria on yleensä taustalla, alustana tai yhtenä osatekijänä, harvoin ensisijaisena kohteena.

Suon kulttuurihistoriaa olisi mahdollista tuoda esille huomattavasti monipuolisemmin. Ilomantsilaisten suhde suohon on historiarikas ja monimerkityksellinen.

• Ilomantsilaisille suo on merkityksellinen ympäristö. Ohessa tutkimushaastatteluista nostettuja esimerkkejä ilomantsilaisten suosuhteesta:

- “Tietysti, kun se suo on tässä elämässä koko ajan. Se on, pyörii tässä silmien alla, niin sitä ei osaa, sitä ei osaa sillä tavalla arvostaa samalla tavalla kuin muualta tuleva.”
- “Se on vaan osa tätä Ilomantsissa syntyneen ihmisen elämää. Luonnollinen osa.”
- “Suo on tietynlainen voimavara meille suomalaisille ja sammaa se on vähä niin ku miulleki.”
- “Että kyllä se tämä meillä suo, sillä tavalla on ihan tuttava ja muuta.”
- ”Että lapselle sitä vähän peloteltiin, että suon lähelle ei saa mennä, että se on niin kun tämmöinen upottava, mutta sitten se on kuitenkin tuonut, niin kun itselle, se tuoksu. Mä tykkään siitä suontuoksusta.”
- “No se on, tuota, monimuotoisuutta, luonnon monimuotoisuutta.”
- “Minusta se on semmoinen vaalimisen arvoinen asia. Siis mähän suren suunnattomasti sitä, että nää on ojitettu kaikki.”
- “Eli sehän on se paikka, mistä haetaan hilloja ja karpaloita.”

Kirjallisuus & korteissa käytetyt lähteet

- Albrecht, E. 2019. Ilomantsin luonnonvarojen käytön historiaa Koitajoen ympäristön tilan muutosten kuvaajana. Pohjois-Karjalan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus, raportteja 49.
- Björn, I. 2006. Ilomantsin historia. Ilomantsin ja Tuupovaaran historiatoimikunta, Ilomantsi.
- Karhu, J. 2019. Kestävän luontomatkailun uhat ja mahdollisuudet Kolin ja Urho Kekkosen kansallispuistoissa. Matkailututkimus 15/1.
- Katajisto, J. 2017. Hiljaisuuden suoekosysteemipalvelu matkailukäytössä. Pro Gradu –tutkielma, Matkailututkimus, Lapin yliopisto.
- Kaukio, V. 2022. Elämyksellinen suo. Terra 134: 2 2022.
- Kivelä, A. 2006. Suo vetää puoleensa. Esteettisen suokokemuksen mahdollisuudet matkailussa. Lapin yliopiston kauppatieteiden ja matkailun tiedekunnan julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 7.
- Laaksonen, P. 1995. Suokansan tarinoita. Teoksessa Suon voimat, toim. Niemelä S. Maaseudun sivistysliitto.
- Latvala-Harvilahti, P. 2022. Kohtaamispaikkana suo: Suotaide kulttuuriperintö- ja luontoarvojen yhdistäjänä. Terra 134: 2 2022.
- Laurén, K. 2022. Suo karnevalistisena tilana. Terra 134: 2 2022.
- Linkola, M. 1995. Suo Suomen kansan kulttuurihistoriassa. Teoksessa Suon voimat, toim. Niemelä S. Maaseudun sivistysliitto.
- Sopo, R. 1995. Suo energianlähteenä Suomessa ja muualla Euroopassa. Teoksessa Suon voimat, toim. Niemelä S. Maaseudun sivistysliitto.
- Wiiskanta, M. 2005 (toim.). Suomatkailluopas. Metsähallitus Pohjanmaan – Kainuun luontopalvelut.
- Sustainable tourism market report: [https://www.researchandmarkets.com/reports/6024503/sustainable-tourism-market-report?utm_source=GNE&utm_medium=PressRelease&utm_code=tfjtzs&utm_campaign=2015534+-+Sustainable+Tourism+Market+Report+2024+-+Market+Forecast+to+Grow+to+%245.67+Trillion+in+2028+at+a+Compound+Annual+Growth+Rate+\(CAGR\)+of+14.7%25&utm_exec=carimspi](https://www.researchandmarkets.com/reports/6024503/sustainable-tourism-market-report?utm_source=GNE&utm_medium=PressRelease&utm_code=tfjtzs&utm_campaign=2015534+-+Sustainable+Tourism+Market+Report+2024+-+Market+Forecast+to+Grow+to+%245.67+Trillion+in+2028+at+a+Compound+Annual+Growth+Rate+(CAGR)+of+14.7%25&utm_exec=carimspi). Luettu 11.8.2025.
- Suoseuran verkkosivut: <https://www.suoseura.fi/ojitettujen-soiden-kestava-kaytto/soiden-kaytto-suomessa/>. Luettu 11.8.2025.
- Korttien 1,2,3,4 & 7 runot: Suomen kansan vanhat runot tietokanta: <https://aineistot.finlit.fi/exist/apps/skvr/index.html>
- Korttien 1 & 2 tausta: Korkealta kuvattu suo, luultavasti Kesonsuo Ilomantsissa, jossa heinäisiä kermejä kuljujen seassa. Urpo Häyrinen 1965, Lusto - Suomen Metsämuseo.
- Korttien 5, 6 & 7 tausta: Suoturpeen kuivatusta Ilomantsin Naarvassa. Aukealla suolla on seipäistä kasattuja telineitä, joissa on turvetta kuivumassa. Onni E. Koponen 1962. Pielisen museo.
- Korttien 3, 4, 8, 9, 10 & 11 tausta, J.Karhu.
- Huohvanainen L. Suo 2.0 -hankkeen haastatteluaineisto 2025.
- Karhu J. Havainnointi Ilomantsin museoissa, Karhu & Villiruokafestivaaleilla 2024.